

ORGAN BAĞIŞI: BİREYLERİN KARARLARINI ETKİLEYEN PSİKOLOJİK FAKTÖRLER

Fatma YAŞIN TEKİZOĞLU¹

ÖZET

Organ bağıışı, organ nakli bekleyen hastalar için hayati bir öneme sahiptir. Toplum tarafından görünüşte desteklense de aslında gelişmiş ülkelerde dahi organ bağıışında bulunma düzeyi oldukça düşüktür. Bu nedenle, bu çalışmada bireylerin organ bağıışında bulunma kararlarını etkileyen psikolojik faktörler incelenmiştir. İlgili alanyazın incelemeleri söz konusu psikolojik faktörlerin iki başlıkta ele alınabileceğini ortaya koymuştur: organ bağıışını etkileyen demografik faktörler ve organ bağıışı çalışmalarında yararlanılan psikoloji kuramları. Din, bilgi düzeyi, aile ve bireysel farklılıklar organ bağıışını etkileyen demografik faktörler arasında yer almaktadır. Organ bağıışı çalışmalarında faydalanılan sosyal psikoloji kuramlarının ise, Planlı Davranış Kuramı, Akla Dayalı Davranış Kuramı, Transteoretik Model ve Organ Bağıışı Gönüllük Modeli olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak, organ bağıışına katılımı arttırmayı hedefleyen kampanyaların başarılı olması için, yetişkinlerin tutum, değer, bilgi ve gerçek davranışları arasındaki ilişkiler hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, alanyazın incelemeleri organ bağıışına yönelik çalışmaların daha çok sağlık alanında yapıldığını ve psikoloji çalışmalarının çok az sayıda olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, bu çalışmada organ bağıışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve alanyazındaki eksikliğe dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: organ bağıışı, tutum, davranış

ORGAN DONATION: PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING THE INDIVIDUAL'S DECISION

ABSTRACT

Organ donation is crucial for patients awaiting transplant. Although it seems to be supported by the society, actually the rate of organ donation is very low, even in developed countries. For this reason, in the current study, psychological factors influencing individuals' decision were examined to understand low frequency of donations. Review of the relevant literature showed that psychological factors in question can be discussed in two categories: demographical factors influencing organ donation and psychological theories applied in organ donation studies. Religion, level of knowledge, family and individual differences are among the demographical factors influencing organ donation. Social psychological theories that are applied in organ donation studies are Planned Behavior Theory, Reasoned Action Theory, Transtheoretical Theory, and A Model of Willingness to Become a Potential Organ Donor. In addition, the literature review revealed that studies on organ donation are mostly carried out in the field of health and that psychological studies are few in number. For this reason, in the current study, it was aimed to determine psychological factors influencing the organ donation and to draw attention to the lack of studies in literature. As a result, it is possible to say that more information is needed about the relationship between adults' attitudes, values, knowledge and actual behaviors in order for campaigns to increase organ donation participation to be successful.

Keywords: organ donation, attitude, behavior

¹ Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, fatmayasinn@gmail.com

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın sonlarında meydana gelen teknolojik gelişmeler, modern tıbbın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu gelişmelerin etkisiyle ilerleme sağlanan en önemli konulardan biri de organ naklidir. İnsan vücudunda herhangi bir nedenle işlevini yerine getiremeyen bir organın yerine, canlı, kadavra ya da beyin ölümü gerçekleşmiş bir kişiden alınan organın nakledilmesine organ nakli denilmektedir (Koçak, Aktaş, Şenol, Kaya, & Bilgin, 2010). Nakil işleminin gerçekleşmesi için gerekli organlar, organ bağışları aracılığıyla temin edilir. Organ bağışı, kişinin yaşamı devam ederken özgür iradesi ile organ veya dokusunu bağışlaması ya da yaşamı tıbben sona erdikten sonra kendi doku veya organlarının başkasının iyileşmesi için kullanılmasına izin vermesi ve bunu belgelendirmesidir. Ayrıca, hayattayken organ bağışına yönelik beyanda bulunmayan bir bireyin yaşamı tıbben sona erdikten sonra yakınları tarafından da organları ya da dokuları bağışlanabilir. Buna kadavra organ bağışı adı verilmektedir (TONV, 2014).

Organ nakil hizmetlerinde karşılaşılan en önemli sorun organ ya da doku bağışlarının yetersiz olmasıdır. Uluslararası Organ ve Doku Nakli kayıtlarına göre, 2016 yılında en çok kadavra organ bağışı İspanya'da ve Hırvatistan'da, en düşük kadavra bağışı da Malezya'da (sırasıyla kişi başına bağış oranı, milyonda 43.4, 38.6 ve 0.19) rapor edilmiştir. Türkiye ise kadavra organ bağışında 7.06 oranı ile son sıralarda yer almaktadır. Canlıdan organ bağış oranı ise İspanya'da 8.2, Hırvatistan'da 1.62 ve Malezya'da 1.27'dir Buna karşın, canlıdan organ bağışında kişi başına milyonda 45,76 ile Türkiye ilk sıradadır (IRODaT, 2017). Ayrıca, Sağlık Bakanlığı verilerine göre, ülkemizde 2017 yılında 91.605 kişinin canlı organ bağışında bulunduğu görülmektedir (Kamuya Açık Rapor, 2018). Bu bilgiler, Türkiye'de organ bağışı yapanların genellikle canlı vericiler, Avrupa'da yaşayanların ise daha çok kadavra bağışçılar olduğunu göstermektedir. 2015 yılı verileri ile kıyaslandığında, organ bağışı sayısında tüm ülkelerde artış olduğu gözlenmektedir. Buna karşın, gelişmiş ülkelerde dahi istenen düzeyde bir bağış oranına hala ulaşamamıştır.

Organ naklinin yaşamsal önemine karşın, organ bağışlarının düşük düzeyde olması dikkat çekicidir. Bu nedenle organ bağışı ile ilgili çalışmaların, aile (Afifi vd., 2006) kişilik özellikleri, (Demir, 2012; Besser, Amir, & Barkan, 2004), din (Bruzzone, 2008; Rumsey, Humford, & Cole, 2003) gibi demografik faktörler ile tutum (Essman & Thornton, 2006), niyet (Feeley & Servoss, 2005) ve özgecilik (Morgan & Miller, 2002) gibi psikolojik faktörlere odaklandığı görülmektedir.

Organ bağışını olumlu ve olumsuz yönde etkileyen faktörleri ortaya koyan alanyazın çalışmaları, aynı zamanda organ bağışını arttırmaya yönelik hazırlanan programlar ya da kampanyalara da yol gösterici olmaktadır. Organ bağışına katılımı arttırmak için genellikle tutum değişimi ve tutum-davranış tutarlılığı temelinde geliştirilen sosyal psikoloji yaklaşımlardan faydalanılmıştır (Julka & Marsh, 2005; Kaça vd., 2009; Newton, Ewing, Burney, & Hay, 2012). Başka bir deyişle, özellikle psikoloji alanında gerçekleştirilen çalışmalar hem organ bağışını etkileyen faktörlerin belirlenmesinde, hem de organ bağışına katılımın arttırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Buna karşın, organ bağış oranlarının düşük olduğu ülkemizde bu konudaki çalışmaların sayısı ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, bu çalışmada organ bağışını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyen faktörlerin detaylı olarak aktarılması ve organ bağışına katılımı arttırmaya yönelik çalışmalara ve önerilere yer verilmesi planlanmıştır. Son olarak ise anlatılanlar ışığında genel bir değerlendirme yapılarak organ bağışının önemine dikkat çekilmiştir. Özetle, bu çalışmanın amacı hem organ bağışı hakkında farkındalığı arttırmak hem de alanyazındaki eksikliğe dikkat çekerek sonraki çalışmalar için yol gösterici olmaktır.

Organ Bağışını Etkileyen Demografik Faktörler

Organ bağışı gibi hayati önemi yüksek bir konuya katılımın, beklenen ya da istenen düzeyde olmaması şaşırtıcıdır. Bu durum, bazı bireyler organ bağışında bulunurken, bazılarının neden bağış yapmadığı/yapamadığı sorusunu akla getirmektedir. İlgili alanyazın çalışmaları daha çok katılımı arttıran ya da azaltan faktörlere odaklanmaktadır. Örneğin, organ bağışı ile ilgili faktörleri inceleyen bir meta-analizde (Nijkamp, Hollestelle, Zeegers, van den Borne, & Reubsat, 2008) eğitim, din, bilgi, tutum, sosyal etki, özgecilik ve ailenin organ bağışında bulunmayı olumlu yönde yordadığı, ölüm korkusu ve organ bağışıyla ilgili korkunun ise olumsuz yönde yordadığı bulunmuştur.

İlgili alanyazın çalışmaları sonucunda, organ bağışını etkileyen faktörlerin demografik ve psikolojik faktörler olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bölümde, organ bağışını hem olumlu hem olumsuz yönde etkileyen demografik faktörlere yer verilmiştir. Demografik faktörler arasından çalışmalarda en

çok vurgulananlar; *din, aile, bireysel farklılıklar ve bilgi düzeyi* olarak belirlenmiştir. Psikolojik faktörlere ise sonraki bölümde, organ bağışına ilişkin sosyal psikoloji kuramları çerçevesinde yer verilmiştir.

Din

Organ bağışını olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden biri dini kavramsallaştırmalar ve inançlardır (Davis & Randhawa, 2006; Oliver, Woywodt, Ahmed, & Saif, 2011). Alanyazın çalışmaları (Bilgel, Bilgel, Okan, Kilicturgay, Ozen, & Korun, 1991; Colak, Ersoy, Haberal, Gürdamar, & Gerçek, 2008, Parisi & Kantz, 1986), bireylerin dinî yanlış kavramsallaştırmaları nedeniyle organ bağışına karşı olduklarını göstermektedir. Diğer yandan, dinî nedenlerle organ bağışına karşı olmanın zaman geçtikçe azaldığına inanılmaktadır. Ülkemizde organ bağışına yönelik tutumlar benzer örneklem grubuyla on iki yıl arayla incelenmiş ve organ bağışına gönüllülüğün bu süreçte artmadığı fakat özellikle dini nedenlere bağlı olarak organ bağışını reddetmenin azaldığı gözlenmiştir (Bilgel vd., 1991; Bilgel, Sadikoglu, Goktas, & Bilgel, 2004). Bununla tutarlı olarak, yakın zamanda yapılan çalışmalar da (Kaça vd., 2009; Koçak vd., 2010) organ bağışını dini yönden sakıncalı bulanların sayısının azaldığını göstermektedir.

Bunların yanı sıra; ölümden sonraki yaşam için bedensel bütünlüğün korunmasına önem veren bireylerin, organ nakli sürecinde bedenlerinin parçalanacağından korktukları için organlarını bağışlamadıkları gözlenmiştir (Bilgel vd., 2004; Parisi & Kantz, 1986). Benzer şekilde, Çin ve Japonya'da yapılan çalışmalarda, organ bağışına yönelik olumsuz tutumların, öznel normların ya da beden ve ölüm hakkındaki geleneksel inançların organ bağışına katılımı azalttığı gözlenmiştir (Ríos vd., 2007; Wu & Lu, 2011).

Dini yanlış kavramsallaştırmalar ve inançların organ bağışına etkisi, din görevlilerinin organ bağışına yönelik tutumlarının incelenmesine neden olmuştur. Ülkemizde yapılan çalışmalarda, din görevlilerinin büyük bir kısmının organ bağışını İslam dini açısından uygun ya da onurlu bir davranış olarak değerlendirdiği görülmektedir (Güden, Çetinkaya, & Naçar, 2013; Keçecioğlu, Tuncer, Yücecin, Akaydın, & Yakupoğlu, 2000; Ozer, Ekerbicer, Celik, & Nacar, 2010). Organ bağışının İslam dinine uygun olmadığını düşünenler ise oldukça azınlıktadır. Diğer yandan; din görevlileri, organ bağışını ve nakli hakkında toplumun daha fazla bilgilendirilmeye ve güdülenmeye ihtiyacı olduğunu belirtirken, bu konudaki çalışmalarda kendilerinin rollerinin çok düşük olduğunu ifade etmişlerdir (Güden vd., 2013; Keçecioğlu vd., 2000). Son yıllarda, ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı hem kamu spotları hem de resmi web sayfası aracılığıyla organ bağışının dinen uygunluğuna ilişkin açıklamalar yaparak bireylerin dini yanlış kavramsallaştırılmalarının önüne geçmeye çalışmaktadır. Yine de, din ve organ bağışındaki ilişkiye yönelik etkili ve anlamlı adımlar atılmadıkça yanlış dini kavramsallaştırmalar ve inançlar organ bağışını olumsuz etkileyen faktörlerden biri olmaya devam edecektir.

Bireysel Farklılıklar

Organ bağışına yönelik tutumları inceleyen çalışmalar, bireysel farklılıkların organ bağışına katılımı etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu farklılıklar daha çok yaş, cinsiyet, eğitim, bazı kişilik özellikleri ve etnik köken kapsamında ele alınmıştır.

Bilge ve arkadaşlarına (2005) göre, organ bağışına gönüllülük genç yaştaki erkekler arasında daha yaygındır. Buna karşın, kadınların organ bağışında bulunmayı erkeklerden daha çok düşündüklerini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Güngörmüş & Dayapoğlu, 2014; Özmen, Çetinkaya, Sarızeybek, & Zeybek, 2008; Rios vd., 2015). Geleneksel inançların yaygın olduğu Çin'de, kadınların organ bağışına erkeklerden daha fazla niyetli olduğu ve organ bağışına yönelik olumsuz tutumlarının ise daha az olduğu bulunmuştur (Wu & Lu, 2011). Diğer yandan cinsiyet ve organ bağışını arasında anlamlı ilişki elde edilmeyen çalışmalar da bulunmaktadır (Besser vd., 2004; Siegel, Navarro, & Thomson, 2015; Stroh, Rosell, Dong, & Forster, 2015). Dolayısıyla, kadınların ve erkeklerin organ bağışına katılımını inceleyen ilgili alanyazın çalışmaları farklılık gösterdiği ortadadır. Bu nedenle, cinsiyetin organ bağışına etkisi hakkında kesin bir çıkarım yapılamayacağını söylemek mümkündür.

Cinsiyet ile benzer şekilde, yaş ile ilgili çalışmalar da tutarsızlık göstermektedir. İleri yaşlardaki bireylerin daha fazla organ bağışında bulunduğunu gösteren çalışmalar (Besser vd., 2004; Bilgel vd., 2004) olduğu kadar, organ bağışına daha çok yaşlı bireylerin karşı olduğunu ortaya koyan çalışmalar (örn.; Conesa vd., 2003) da bulunmaktadır. Diğer yandan, yaş ve organ bağışını arasında anlamlı ilişkiler

gözlenmeyen çalışmalar da bulunmaktadır (Örn.; Siegel vd., 2015). Bunların yanı sıra, Conesa ve arkadaşları tarafından (2003), organ bağışına karşı olmanın yaşı yanı sıra, organ nakli ya da bağışına ilişkin deneyimi ve beyin ölümü hakkında bilgi sahibi olmama ile ilişkili olduğu da gözlenmiştir. Eğitim düzeyinin de organ bağışına yönelik tutumları etkilediğini gösteren bazı çalışmalar mevcuttur. Özellikle eğitim düzeyi düşük bireylerin organ bağışına ilişkin daha az olumlu tutumları olduğu ortaya çıkmıştır. Alanyazın çalışmaları eğitim düzeyi arttıkça organ bağışına yönelik olumlu tutumların arttığını göstermektedir (Güngörmüş & Dayapoğlu, 2014; Keçecioğlu vd., 1999; Parisi & Kantz, 1986; Wu & Lu, 2011). Bu bağlamda, organ bağışını arttırmaya yönelik programların öncelikli hedef grubunun düşük eğitilmiş bireyler olmasının etkili sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Yaş cinsiyet ve eğitimin yanı sıra bazı kişisel özelliklerin de organ bağışını etkilediği gözlenmiştir. Organ bağışını yapan bireylerin yardımseverlik, evrensellik ve başarı puanları diğerlerinden daha yüksektir (Ryckman, Borne, Thornton, & Gold, 2005). Ayrıca, organ bağışında bulunanların olumlu beden imgesine sahip, ölüm korkusu düşük ve daha otoriter bireyler olduğu gözlenmiştir (Besser vd., 2004).

Bunların yanı sıra, organ bağışına yönelik tutumlar etnik farklılıklar açısından da incelenmiştir. Amerika'da yapılan çalışmalar, siyahların beyazlardan daha az organ bağışında bulduklarını göstermektedir (Brown, 2012; Siminoff, Lawrence, & Arnold, 2003). Afrikan-Amerikalı bireyler; farkındalıklarının düşük olması, tıp uzmanlarına güvenmemeleri, erken ölümden korkuları, ayrımcılık ve dini inançları ya da yanlış fikirleri nedeniyle organ bağışına yönelik olumsuz tutuma sahip olmaktadır. Bu tutumların organ bağışına yönelik eğitimler aracılığıyla artırılabilirliği düşünülmektedir çünkü karma etnik sınıfların olduğu okullarda verilen organ bağışına yönelik bilgilendirme eğitimlerinin, etnik köken ve cinsiyetten bağımsız olarak organ bağışıyla ilgili tutumları olumlu yönde etkilediği bulunmuştur (Brown, 2012; Callender, Hall, Yeager, Barber Jr, Dunston, & Pinn-Wiggins, 1991; Cárdenas, Thornton, Wong, Spigner, & Allen, 2010).

Bilgi

Organ bağışını, organ nakli ve tüm bu süreçlere ilişkin bilgi düzeyi organ bağışına yönelik tutumları etkilemektedir. Organ bağışını hakkında bilgi seviyesi yüksek bireyler, daha fazla organ bağışında bulunmaktadırlar (Ryckman vd., 2005). Bu bölümde, organ bağışını ile ilgili bilgi kaynaklarına ve sağlık personelinin organ bağışını hakkındaki bilgi düzeyine yer verilmiştir. Organ bağışını ile ilgili çalışmalarda, bilgi daha çok Planlı Davranış Kuramı (Ajzen, 1991) ve tutum-davranış ilişkileri temelinde ele alınmaktadır. Bu nedenle, bilginin organ bağışına etkisi hakkındaki detaylara ilgili başlıklar altında daha sonra değinilmiştir.

Ankara'da yaşayan, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerle yapılan bir çalışmada (Colak vd., 2008), bireylerin %55'i özellikle yaşlı olanlar, organ bağışını ve nakli hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %69'unun da organ bağışını zengin ya da ünlü kişilere öncelik verildiğine inandıkları görülmüştür. Alanyazın çalışmaları (Akgün, Tokalak, & Erdal, 2002; Özmen vd., 2008; Yaşar vd., 2008), bireylerin organ bağışını hakkında güdülenme ve bilgilendirilmesinde görsel ve yazılı yayınların çok güçlü bir araç olduğunu göstermektedir. Organ bağışınına ilişkin bilgilerin daha çok televizyon aracılığıyla elde edildiği bilinmektedir (Özkan & Yılmaz, 2009).

Potansiyel organ bağışınılarının organ bağışınına yönelik bilgilendirilmelerinde, sağlık personelinin de kritik bir rolü bulunmaktadır. Buna karşın, organ bağışınına ihtiyacın hızla arttığı bugünlerde, sağlık personeli başta olmak üzere toplumun pek çok kesiminde organ nakli ve bağışını sürecine yönelik yetersiz bilgilerin olduğu görülmektedir. Sağlık personelinin organ bağışınına yönelik bilgi ve tutumlarının ele alındığı bir çalışmada (Tarhan, Dalar, Yıldırımoglu, Sayar, & Altın, 2012), katılımcıların %49,2'si organ bağışınına bulunmayacağını ifade ederken, %50,8'i de organ bağışınına bulunabileceğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi, organ bağışını ve naklinde kritik bir rolü olan sağlık personelinin dahi organ bağışınına katılımı yarı yarıyadır. Asıl çapıcı olan ise, katılımcıların %6,3'ünün organ bağışını bekleyen yakınları olduğu halde, beyin ölümü halinde yakınlarının organlarını bağışlamayacaklarını açıklamasıdır. Benzer şekilde, sağlık meslek lisesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun da organ bağışını konusunda kararsızlık yaşadığı ortaya çıkmıştır (Yaşar vd., 2008). Sağlık meslek yüksek okulu öğrencilerinin ise yalnızca %36,1'i organ bağışınılamayı düşünebileceğini belirtmiştir (Özmen vd., 2008). Tıp fakültesi öğrencileriyle yapılan çalışmalar da öğrencilerin büyük çoğunluğunun organ bağışını hakkında yetersiz bilgiye sahip olduğunu göstermektedir (Dutra, Bonfim,

Pereira, Figueiredo, Dutra, & Lopes, 2004; Koçak vd., 2010; Marqués-Lespier, Ortiz-Vega, Sánchez, Soto-Avilés, & Torres, 2013). Ek olarak, hemşirelerle yapılan bir çalışmada (Göz & Şalk Gürelli, 2007), hemşirelerin organ bağıışı hakkında yeterinde duyarlı olmadıkları belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında, sağlık alanında çalışanların ve geleceğin sağlık profesyonelleri olacak öğrencilerin organ bağıışına yönelik doğru bilgilendirilmelerinin ve farkındalıklarının artırılmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Aile

Organ bağıışında özellikle ailenin rolünün oldukça kritik olduğu söylenebilir. Alanyazın çalışmaları, organ bağıışına karar verme sürecinde ailenin etkisinin çok önemli olduğunu göstermektedir (Afifi vd., 2006). Ayrıca, aile yalnızca bireyin kendi kararında değil, aynı zamanda organlarının bağıışlanma sürecinde de belirleyici rol oynar, çünkü birey hayatta iken organ bağıışında bulunmuş olsa bile, 2238 Sayılı Organ ve Doku Nakli Kanunu'na göre (Sağlık Bakanlığı, 1979) beyin ölümü gerçekleşikten sonra ailenin yazılı izninin alınması gerekmektedir. Ülkemizde, ailelerin organ bağıışına yönelik olumsuz tutumlarının olduğu gözlenmektedir. Sağlık Bakanlığı verilerine göre, 2014 yılında beyin ölümü gerçekleşen 1805 kişiden yalnızca 407'sinin ailesi organ bağıışına izin vermiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015). Görüldüğü gibi, ailelerin yaklaşık dörtte üçü organ bağıışına izin vermemiştir, maalesef bu oran oldukça yüksektir.

Kadavra organ bağıışında ailelerinin etkin bir rolü olduğu şüphesizdir. Sevdikleri birinin organlarını bağıışlayan ailelerin yaşadığı süreçler de araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Organ bağıışına karar veren ailelerin ölüm sonrası depresyon düzeyinin, diğer ailelerden daha düşük olduğu gözlenmiştir (Merchant, Yoshida, Lee, Richardson, Karlsbjerg, & Cheung, 2008). Ayrıca, sevdikleri birinin başka birine hayat verdiği düşüncesi de bu aileler için rahatlatıcı olmaktadır. Diğer yandan, organ bağıışı bekleyen bir yakını, arkadaşı ya da aile üyesi olan bireylerin ve ailesinde ya da yakın çevresinde organ bağıışı yapmış kişiler olan bireylerin organ bağıışına yönelik olumlu tutumlarının daha fazla olduğu gözlenmiştir (Güngörmüş & Dayapoğlu, 2014; Kaça vd., 2009; Özmen vd., 2008; Rumsey vd., 2003).

Organ Bağıışının Sosyal Psikoloji Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi

Hem psikoloji hem de sağlık alanındaki çalışmalar, organ bağıışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Diğer yandan, bu çalışmaların sonuçları birbirinden bağımsız ve karmaşıktır. Bu nedenle son yıllardaki çalışmalar, organ bağıışını etkileyen faktörleri daha kuramsal bir çerçevede ele almaktadır. Bu alandaki kuramsal çalışmalara, organ bağıışını içeren inanç modellerinin geliştirilmesi ve duyarlılıklarının belirlenmesi için ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal psikoloji kuramlarını temel alan organ bağıışı ile ilgili mevcut çalışmaların, bu konudaki önemli araştırma sorularına dikkat çekmesi de bunu doğrulamaktadır (Feeley, 2007). Özellikle, Planlı Davranış Kuramı (Ajzen, 1991), Akla Dayalı Davranış Kuramı (Fishbein & Ajzen, 1975) ve Transteoretik Model (Prochaska, DiClemente ve Norcross, 1992) gibi kuramlardan faydalanılan çalışmalarda, aynı zamanda bireylerin organ başına katılımlarının artırılması da hedeflenmektedir. Bu bölümde, organ bağıışıyla ilgili kuramsal çalışmalar detaylı biçimde aktarılmış ve sosyal psikolojik bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Planlı Davranış Kuramı (PDK)

Sosyal psikoloji çalışmalarında davranışın belirleyicisi olarak genellikle tutumlar ele alınmasına karşın, PDK'ya göre davranışın tek belirleyicisi tutumlar değildir (Ajzen, 1991). Kurama göre, davranışların temel belirleyicisi, bireylerin o davranışa yönelik niyetleridir. Davranışsal niyet olarak adlandırılan bu kavram, belirli bir davranışı yapmaya ya da yapmamaya yönelik eğilimi ifade etmektedir. Davranışsal niyeti belirleyen üç öncül vardır: *davranışa ilişkin tutum*, *öznel norm* ve *algılanan davranışsal kontrol*. Ajzen'e göre, davranışa ilişkin tutum ne kadar olumluysa, kişinin bu davranışı gerçekleştirmeye yönelik hissettiği baskı ne kadar çoksa ve algılanan davranışsal kontrol ne kadar yüksekse, davranışsal niyet de o kadar güçlü olur.

PDK, alkol-madde kullanımı (Conner, Warren, Close, & Sparks, 1999; Malmberg, Overbeek, Vermulst, Monshouwer, Vollebergh, & Engels, 2012), sigara (Karimy, Niknami, Heidarnia, Hajizadeh, & Montazeri, 2013), kanser (Manning & Bettencourt, 2011; Trinh, Plotnikoff, Rhodes, North, &

Courneya, 2012) gibi konularda sağlık alanında sıklıkla kullanılan, yordama gücü yüksek bir modeldir. Organ bağışını PDK temelinde ele alan çalışmalar son yıllarda artmasına karşın, özellikle psikoloji çalışmalarının sayısı oldukça azdır.

PDK, organ bağışı bağlamında ele alındığında, bireyin organ bağışına yönelik olumlu ya da olumsuz değerlendirmeleri davranışa ilişkin tutuma, çevresindekilerin organ bağışında bulunmasını destekleyip desteklemeyeceğine ilişkin görüşü öznel norma ve organ bağışına ilişkin kontrol algısı ise algılanan davranışsal kontrole karşılık gelmektedir. Söz konusu kavramların üçü birden niyet aracılığıyla davranışı yordarken, algılanan kontrolün davranış üzerinde ayrıca doğrudan bir etkisi de bulunmaktadır. İlgili alanyazın çalışmaları, PDK'nın organ bağışına yönelik davranışsal niyetin varyansını büyük ölçüde açıkladığını göstermektedir (Browne & Desmond, 2008; Siegel, Alvaro, Lac, Crano, & Dominick, 2008). Buna karşın, tutum, algılanan davranışsal kontrol ve öznel normların davranışsal niyete etkisi ve gücü, çalışmalar arasında farklılık göstermektedir. Browne ve Desmond'a (2008) göre, davranışsal niyetin en güçlü yordayıcısı tutumdur. Öznel normlar ise, yordama düzeyi en düşük öncül olarak bulunmuştur. Ayrıca, bu çalışmada üniversite öğrencilerinin canlı organ bağışı hakkında yok denecek kadar az bilgiye sahip oldukları gözlenmiştir. Algılanan davranışsal kontrolün büyük oranda bilgi düzeyinden etkilendiği ve davranışı doğrudan yordadığı dikkate alınır, kampanyaların organ bağışı hakkında bilgilendirmeye önem vermeleri gerektiği söylenebilir. Hem canlı hem de kadavra organ bağışını inceleyen bir çalışmada, PDK'nın tüm öncüllerinin canlı ve kadavra organ bağışını yordadığı görülmüştür (Siegel vd., 2008). Ayrıca, Browne ve Desmond'un (2008) çalışmasına benzer şekilde, bu çalışmada da katılımcıların organ bağışı hakkında yetersiz ya da yanlış bilgiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Bazı çalışmalarda, davranışsal niyeti yordayacağı düşünülen farklı öncüller de modele dâhil edilmiştir. Ceylan ve Aydın'a (2012) göre, bireylerin organ bağışına ilişkin risk algısı da davranışsal niyeti etkilemektedir. Algılanan davranışsal kontrol, algılanan risk aracılığıyla tutum ve öznel normları ve bunlar da davranışsal niyeti etkilemektedirler. Algılanan davranışsal kontrol azaldıkça, risk algısı artmakta ve bu artış, organ bağışına yönelik tutum ve öznel normları olumsuz yönde etkilemektedir. Kaça ve arkadaşları (2009) tarafından, davranışsal niyet ile tutum ve öznel normal arasındaki ilişkiye algılanan davranışsal kontrolün aracılık ettiği bulunmuştur. Algılanan davranışsal kontrol doğrudan davranışsal niyeti ya da davranışı etkilemekte, yalnızca tutum ve öznel normlar ile davranışsal niyet arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Başka bir çalışmada (Brenahan vd., 2007), aile ile iletişim ve bilgi boyutları da davranışsal niyetin öncülleri olarak modele eklenmiş ve bu değişkenlerin yordama güçlerinin yüksek olduğu gözlenmiştir.

Bireylerin organ bağışına yönelik tutum ve davranışları din, toplumsal normlar gibi kültürel farklılıklardan etkilenmektedir. Bu nedenle, bireyci ve toplulukçu kültürler arasındaki farklılıkların etkisini görmek amacıyla, Koreli ve Amerikalıların organ bağışı hakkında aileleriyle konuşma ve organ bağışçısı kartını imzalama davranışları incelenmiştir (Yun & Park, 2010). Organ bağışına yönelik tutum, Amerikalılarda Korelilerden daha güçlü iken, algılanan davranışsal kontrol ise yalnızca Koreliler için anlamlı bir yordayıcıdır. Organ bağış kartını imzalama açısından, Amerikalılarda tutumlar ve öznel normlar benzer düzeyde ilişkiliyken, Korelilerde öznel normlar diğerlerinden daha güçlü bir yordayıcı olmuştur. Aile ile organ bağışını konuşma açısından ise, öznel normları Amerikalılar Korelilerden daha çok dikkate almaktadır. Ayrıca, Amerikalılarda sübjektif normlar ve algılanan davranışsal kontrol tutum açısından daha önemliyken, Korelilerde algılanan davranışsal kontrol diğerlerinden daha önemlidir. Başka bir çalışmada benzer olarak Amerikalı ve Koreliler incelenmiş, fakat aynı zamanda Japon katılımcılar da bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Amerikalıların bilgi ve kontrol ihtiyacı yüksek bulunmasına karşın, bu faktörler ile niyet arasında ilişki bulunmamıştır. Kontrol ihtiyacı yalnızca Japon katılımcıların davranışsal niyetini anlamlı yordarken, bilgi de yalnızca Koreli katılımcıların organ bağışında bulunmalarını olumsuz yönde yordamaktadır. Organ bağışına yönelik tutum ve organ bağışı hakkında aile ile iletişim, Japon ve Koreli katılımcılarda davranışsal niyeti yordamaktadır. Diğer yandan, Koreli katılımcıların davranışsal niyeti yüksek olmasına karşın, organ bağışında bulunmaları ile davranışsal niyet arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bunların yanı sıra, araştırma sonuçlarına göre, organ bağışı hakkında aile ile konuşma tüm gruplar açısından davranışsal niyetin önemli bir yordayıcısıdır (Brenahan vd., 2007). Görüldüğü gibi, organ bağışına yönelik tutum ve davranışların oluşmasında kültürel farklılıkların etkisini yok saymak mümkün değildir. Bu nedenle, organ bağışına katılımı arttırmayı hedefleyen çalışmaların, ilgili kültürel bağlama göre müdahale ya da kampanya geliştirmesinin daha yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Akla Dayalı Davranış Kuramı (ADDK)

Akla dayalı davranış kuramı, davranışsal niyetin belirlenmesinde tutum ve öznel normların etkili olduğunu ileri sürmektedir (Fishbein & Ajzen, 1975). Davranışsal niyetin, üçüncü belirleyicisi olan algılanan davranışsal kontrolün ADDK'ya sonradan eklenmesiyle oluşan yeni model ise PDK olarak adlandırılmıştır. Başka bir deyişle, ADDK, planlı davranış kuramının ilk halidir.

Organ bağışı ile ilgili son çalışmalarda, algılanan davranışsal kontrolün önemli bir yordayıcı olması nedeniyle daha çok planlı davranış kuramı tercih edilmektedir. Buna karşın, akla dayalı davranış kuramı da PDK gibi, organ bağışında bulunmayı açıklayan bir modeldir. Bu kurama göre, organ bağışına ilişkin olumlu tutumların ve organ bağışlamaya yönelik hissedilen toplumsal baskının artması, organ bağışlama niyetini ve davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir (Kaça vd., 2009). Ayrıca, organ bağışı hakkındaki normatif inançlar ve tutumlar, organ bağışında bulunma niyeti ile olumlu yönde ilişkilidir. Organ bağışında bulunanlar, bulunmayanlardan daha olumlu tutuma ve organ bağışını destekleyen normatif inançlara sahiptirler. İmzalayanların davranışsal niyeti imzalamayanlardan anlamlı olarak daha yüksektir (Weber, Martin & Corrigan, 2007). Sonuç olarak, akla dayalı davranış kuramının organ bağışına yönelik tutum ve davranışlarını açıklamada etkili bir model olduğu söylenebilir.

Transteoretik Model (TM)

Sağlık davranışı değiştirmede bireysel farklılıkları içeren model, Prochaska ve DiClemente (1982) tarafından geliştirilmiştir. Modele göre, bireyler belirli bir sağlık davranışını değiştirmek için sırasıyla *düşünme*, *düşünme/niyet*, *hazırlık*, *eylem* ve *devam ettirme* aşamalarından geçmektedirler. Davranış değiştirilmede başarılı olunması için de hedef grubun ya da bireyin bulunduğu aşamaya uygun müdahaleler yapılması önerilmektedir.

Organ bağışına gönüllülük aşamalarının değerlendirilmesi amacıyla, transteoretik model çerçevesinde yapılan çalışmalar (Essman & Thornton, 2006; Thornton, Wong, Cardenas, Curtis, Spigner, & Allen; 2006; Waterman, Robbins, & Peipert, 2016) bireylerin farklı aşamalarda olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalar üniversite öğrencilerinin dört ayrı aşamada olduğunu ortaya koymasına karşın, bu aşamalar çalışmalara göre farklılık göstermektedir. Feeley ve Servoss (2006), bu aşamaları *konuyu dikkate almayanlar*, *niyetli olup henüz bağış yapmayanlar*, *genel olumsuz tutuma sahip olanlar*, *kararsızlar* olarak adlandırmıştır. Essman ve Thornton, *gönüllü olmayanlar*, *düşünenler*, *niyetli olup henüz bağış yapmayanlar* ve *bağış yapanlar* olmak üzere dört aşama tespit etmiştir. Bazı yazarlar ise (Demir, 2012; Thornton vd., 2006), *organ bağışına karşı olanlar*, *organ bağışıyla ilgilenmeyenler*, *bağış yapmaya niyetlenenler* ve *eylem aşamasındakiler* aşamalarını belirlemiştir. Diğer yandan, Robinson ve arkadaşlarına (2001) göre, üniversite öğrencileri organ bağışı hakkında *düşünme* ve *hazırlık* olmak üzere iki ayrı aşamadır. Bir başka çalışmada (Guadagnoli vd., 1999) ise, öğrencilerin büyük birçoğunun *düşünme* ya da *niyet* aşamasında olduğu gözlenmiştir. Bu aşamalardaki öğrencilerin doğrudan organ bağışında bulunmaları çok zordur ve sorumluluk gerektirmektedir. Bu nedenle, organ bağışı kartının imzalanması talep edilmeden önce bireylerin mevcut aşamaları tespit edilerek, hazırlık aşamasında olmayanların öncelikle bu aşamaya getirilmesi hedeflenmelidir.

Görüldüğü gibi, üniversite öğrencileri gibi belirli bir hedef grubu içeren çalışmalar dahi organ bağışına yönelik çok farklı aşamaların söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgiler, organ bağışına yönelik katılımı arttırmayı hedefleyen kampanyaların hazırlanmasında transteoretik modelin önemini ortaya koymaktadır.

Tutum-Davranış

Organ bağışına yönelik tutum ve davranışları belirli modellerin çerçevesinde ele alan çalışmaların yanı sıra, bazı yazarlar doğrudan tutum-davranış ilişkisini detaylı incelemiştir. Bu bölümde, tutumun yapısı ve işlevine göre farklılıklar içeren ilgili alanyazın çalışmaları aktarılmıştır.

Organ bağışına yönelik tutum çalışmaları, genel ve özel tutumların organ bağışına yönelik niyet ve davranış farklı şekillerde etkilediğini göstermektedir. Genel tutumlar, bireylerin organ bağışına ilişkin genel yaklaşımlarını içermektedir (Örn., Organ bağışı hakkında ne düşünüyorsunuz?) Özel tutumlar ise kişinin kendisinin organ bağışı hakkındaki duygu ve düşüncelerine yönelik ifadeleri içermektedir (Örn., Organ bağışçısı olarak kayıt yaptırmak konusunda ne hissedersiniz?). Özel tutumlar organ

bağışına kayıt yaptırmayı, genel tutumlar ise davranışsal niyeti güçlü bir biçimde yordamaktadır (Siegel, Navarro, Tan, & Hyde, 2014).

Ahlaki normlar ile davranışsal niyet arasındaki ilişkide tutum-öznel norm çatışmasının aracı rolü olarak bulunmaktadır (Hübner & Kaiser, 2006). Tutum-öznel normun uyumuna kıyasla, tutum-öznel norm çatışmasının olduğu durumlarda ahlaki düşüncelerin davranışsal niyeti daha çok etkilediği görülmektedir.

Organ bağışına yönelik bilgilendirme mesajlarının içeriği ve yapısı da organ bağışına yönelik tutumları etkilemektedir. Normatif mesajlara maruz kalan üniversite öğrencileri, normatif olmayan mesajlara maruz kalan öğrencilerden organ bağışı hakkında daha olumlu tutuma sahiptirler (Marshall & Feeley, 2006). Diğer yandan, organ bağışını engelleyen faktörler arasında toplum tarafından yaygın olarak paylaşılan mitlerin etkisi gözlenmektedir. Beyin ölümüyle ilgili yanlış bilgiler, tıp uzmanlarına güvensizlik ve dini yanlış inanç ya da kavramsallaştırmalar, organ bağışını engelleyen ya da azaltan en önemli mitlerdir. Bu bağlamda, organ bağışı mitlerini çürüten mesajlar, eğitimsel herhangi bir bilgi içermeyen ya da organ bağışını destekleyen istatistikler içeren mesajlardan daha ikna edici bulunmuştur. Mizahın kullanıldığı organ bağışı mesajları da kullanılmadığı mesajlardan daha etkilidir. Ayrıca, organ bağışı yapanların kendilerine benzer kişiler oldukları konusunda bilgi vermenin de bireylerin organ başına katılımını arttığı gözlenmiştir. (Weber, Martin, Members of COMM 401, & Corrigan, 2006).

Bunların yanı sıra, organ bağışına katılımı arttırmak amacıyla tutum işlevleri yaklaşımından da faydalanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kişilerin organ bağışında bulunmalarını engelleyen faktörlerle eşleşen ikna mesajları tutum değiştirmede daha etkili olmaktadır. Organ bağışına yönelik değer ya da bilgi konusunda uyarılan bireylerden, bu motivasyonla (değer/bilgi) eşleşen ikna mesajı alanların tutumları olumlu yönde değişmektedir (Julka & Marsh, 2005). Deneysel bir çalışmada olumlu sonuçlar vermesine karşın, bu yaklaşımın daha geniş çaplı kampanyalar ya da etkinliklerde uygulanması ya da etkili olması mümkün olmayabilir; çünkü bu durumda karıştırıcı değişkenlerin kontrolü ve bireylerin belirli bir konuda uyarılması daha zor olacaktır.

Organ Bağışına Gönüllülük Modeli

Horton ve Horton (1991) tarafından önerilen model, bireylerin organ bağışına karar verme süreçlerini etkileyen faktörleri açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu modele göre, organ bağışı hakkındaki bilgi ve organ başına yönelik tutumlar karar vermeyi kişisel özelliklerden daha çok etkilemektedir. Bir başka deyişle, model organ bağışı hakkında bilgi düzeyi yüksek ve olumlu tutuma sahip bireylerin, organ bağışçısı olmaya daha fazla gönüllü olacaklarını ileri sürmektedir.

Gönüllülük modeli kapsamında organ bağışını alan bir çalışmada (Morgan & Miller, 2001), organ bağışına yönelik olumlu tutumlara sahip, sürece ilişkin bilgi düzeyi ve özgecilik düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin, organ bağışı hakkında aileleri ile konuşmaya daha çok gönüllü oldukları bulunmuştur. Ayrıca, yetişkinlerle yapılan benzer bir çalışmada tutum, bilgi, özgecilik ve algılanan sosyal normlar ile hem gerçek davranış (organ bağışında bulunma) hem de davranışsal niyet (gelecekte organlarını bağışlama) arasında güçlü bir ilişki elde edilmiştir (Morgan & Miller, 2002). Özetle, organ bağışına gönüllülük modeli ile tutarlı olarak, organ bağışına yönelik olumlu tutum, organ bağışı hakkında bilgi, yüksek özgecilik ve sosyal normlarda alınan destek organ bağışına gönüllülüğü olumlu yönde yordamaktadır. Özgeciliğin diğer değişkenlerden daha düşük düzeyde etkili olması da modelin kişisel özelliklerdense, bilgi ve tutumun organ bağışında daha çok etkili olduğu önermesiyle tutarlıdır. Ayrıca, organ bağışına yönelik yanlış bilgilerin yetişkinler arasında yaygın olduğu gözlenmiştir. Organ bağışına katılımın artırılmasında katılımcıların doğru bilgilendirilmeleri önem taşımaktadır (Morgan & Miller, 2002). Donör kartını imzalayanların bilgisi imzalamayanlardan daha yüksektir. Benzer şekilde, olumlu tutumu olup, imzalayanların ise olumlu tutumu olduğu halde imzalamayanlardan organ bağışı hakkında daha bilgili oldukları gözlenmiştir (Weber vd., 2006).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Organ nakil listesindeki bireyler için, organ nakli hayati bir önem taşımaktadır. Buna karşın, alanyazın çalışmaları, organ bağışına yönelik tutumlar çoğunlukla olumlu olsa da organ bağışında bulunmanın düşük düzeyde olduğunu göstermektedir (Feeley & Servoss, 2005; Güden vd., 2013; Kılıç, Koçak, Türker, Gürpınar, & Gülerik, 2010; Özkan & Yılmaz, 2009). Bu nedenle, bu çalışmada öncelikle organ

bağışını engelleyen faktörler incelenmiş ve ilgili alanyazın doğrultusunda organ bağışını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyen faktörlere yer verilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen organ bağışı çalışmaları sosyal psikoloji kuramları çerçevesinde ele alınmıştır. Organ bağışına katılımın düşük olması titizlikle incelenmesi gereken bir konu olmasına rağmen, alanyazın incelemeleri psikoloji alanındaki çalışmaların yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkemizde bu konuda özellikle psikologlar tarafından yapılan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Bu bilgiler ışığında, bu çalışmada hem organ bağışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bunlara müdahale yöntemlerinin aktarılması hem de alanyazındaki eksikliğe dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

Organ bağışını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında ilgili alanyazında en çok vurgulananlar *din, aile, bireysel farklılıklar ve bilgi düzeyi* olarak belirlenmiştir. Çalışmalar, din görevlilerinin çoğunun organ bağışına yönelik tutumlarının olumlu olduğunu göstermektedir. Buna karşın, bu görevliler organ bağışına yönelik toplumun bilgilendirilmesini kendi sorumlulukları dâhilinde görmemektedirler (Güden vd., 2013; Keçecioğlu vd., 2000; Ozer, Ekerbicer, Celik, & Nacar, 2010;). Dolayısıyla, organ bağışına katılımın artırılmasında Diyanet İşleri Bakanlığı gibi dini kurumlardan sıklıkla gelen olumlu mesajlar ya da bilgilerin faydalı olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan, bireylerin değer yargıları, sosyal normları, süreci bilmemeleri ya da eksik bilmeleri ve fiziksel koşulların yetersizliği gibi çeşitli faktörler de organ bağışında bulunmama ya da organ bağışına karşı olmaya neden olabilmektedir. Bu nedenle, genel bir taramayla en azından belirli grupların organ bağışında bulunmama nedenlerinin saptanması ve daha sonra müdahale yöntemlerinin önceden belirlenmiş mevcut faktörlere yönelik hazırlanması organ bağışına yönelik kampanyaların etkililiğini arttırabilir.

Organ bağışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Buna karşın, hem sağlık hem de psikoloji alanındaki çalışmaların sonuçlarının bağımsız ve karmaşık olması genel çıkarımlar yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, güncel sosyal psikoloji çalışmaları organ bağışını kuramlar temelinde ele almaya odaklanmıştır. Organ bağışına yönelik kuramsal çalışmalar, Planlı Davranış Kuramı (Ajzen, 1991), Akla Dayalı Davranış Kuramı (Fishbein & Ajzen, 1975), Transteoretik Model (Prochaska, DiClemente, & Norcross, 1992), Organ Bağışı Gönüllülük Modeli (Horton & Horton, 1991) ve tutum-davranış ilişkilerine odaklanmıştır. Kuramlar, organ bağışına yönelik davranışsal niyetin belirleyicilerine odaklanmaları nedeniyle, organ bağışına katılımı arttırmaya yönelik müdahaleler açısından da önem taşımaktadır. PDK ve ADDK'ya göre, bireylerin organ bağışına yönelik davranışlarının belirleyicisi davranışsal niyetlerdir. Davranışsal niyetin öncülleri olan *tutum* ve *sosyal normlar* her iki kuramda yer alırken, *algılanan davranışsal kontrol* yalnızca PDK'da bulunmaktadır. Ayrıca, kuramların bir diğer önemli özelliği modellerin başka yordayıcı değişkenleri eklemeye uygun olmalarıdır. Araştırmacılar örneklem grubu ya da değişkenlerine bağlı olarak ilgili oldukları düşünülen farklı değişkenleri de modellere dâhil edebilmektedirler. Alanyazın çalışmaları (Browne & Desmond, 2008; Kaça vd., 2009; Siegel vd., 2008; Weber, Martin, & Corrigan, 2007), her iki kuramın da organ bağışının güçlü bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Transteoretik model, bireylerin organ bağışına yönelik mevcut aşamaların saptanması ve bu aşamalara yönelik müdahalelerin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Örneğin, henüz düşünme aşamasında olan bireyin doğrudan organ bağışı yapması oldukça zordur. Dolayısıyla, organ bağışına yönelik kampanyaların etkililiğinin artırılması için öncelikle katılımcıların hazırlık aşamasında olduğundan emin olunmalıdır. Organ bağışına gönüllülük modeli ise, bağışa yönelik bilgi düzeyi ve tutumların katılıma etkisini doğrulaması açısından önemlidir (Morgan & Miller, 2001). Son olarak, organ bağışına katılımı artırma çalışmalarında kullanılacak mesajların içerik ve yapıları tutumu değiştirmede etkili rol oynadığı gözlenmiştir (Siegel vd., 2014; Weber vd., 2006).

Bu bilgiler doğrultusunda, organ bağışına katılımı arttırmayı hedefleyen kampanyaların başarılı olması için, yetişkinlerin tutum, değer, bilgi ve gerçek davranışları arasındaki ilişkiler hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, bazı yazarlara göre bu programlar özgeci güdüler aracılığıyla olumlu sosyal normlar oluşturarak ve organ bağışıyla ilgili olumlu bakış açılarını vurgulayarak, ölüm ve organ bağışına ilişkin korkuları azaltmaya odaklanmalıdır (Nijkamp vd., 2008). Bunların yanı sıra, organ bağışı ile ilgili Öz-yeterlilik Kuramı (Bandura, 1977) ve Sosyal Normatif Teori'den faydalanılarak yapılan çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Feeley, 2007). Sosyal normatif teori, bireylerin emin olmadığı, daha önce deneyimlemediği ya da kendine güveninin olmadığı konularda başkalarının onaylayacağı şekilde davranma eğiliminde olmalarını içermektedir. Bu teorisin aile, arkadaş ya da sosyal çevrenin organ bağışına karar verme süreçlerindeki etkisini

açıklamaya yardımcı olması beklenmektedir. Öz-yeterlilik kuramı ise, donör olmaya karar vermede bireyin kendi içsel sürecini açıklamaya yardımcı olabilir.

Organ bağışına yönelik çalışmaların bazı sınırlılıkları söz konusudur. Bu çalışmalarda, kişilerin tutum-davranışları ile bunları etkileyen faktörleri incelemek amacıyla genellikle öz-bildirim ölçeklerinden faydalanılmıştır. Organ bağışının genel olarak toplum tarafından hoş görülen ve desteklenen bir durum olması nedeniyle, bireyler ölçek maddelerini sosyal arzulanırlık etkisiyle yanıtlatabilirler. Çalışmalar sonucunda organ bağışına yönelik olumlu tutumların yüksek bulunmasına karşın, organ bağış oranlarının düşük olması da bunu destekler görünmektedir (Güden vd., 2013; Feeley & Servoss, 2005; Kılıç vd., 2010; Özkan & Yılmaz, 2009). Bu nedenle, gelecek çalışmalarda özbildirim ölçekleri yerine deneysel yöntemlerin kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Afifi, W. A., Morgan, S. E., Stephenson, M. T., Morse, C., Harrison, T., Reichert, T., & Long, S. D. (2006). Examining the decision to talk with family about organ donation: Applying the theory of motivated information management. *Communication Monographs*, 73(2), 188-215.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.

Akgün, S., Tokalak, I., & Erdal, R. (2002). Attitudes and behavior related to organ donation and transplantation: A survey of university students. *Transplantation Proceedings*, 34(6), 2009-2011.

Besser, A., Amir, M., & Barkan, S. (2004). Who signs an organ transplant donor card? A study of personality and individual differences in a sample of Israeli university students. *Personality and Individual Differences*, 36(7), 1709-1723.

Bilgel, H., Bilgel, N., Okan, N., Kilicurgay, S., Ozen, Y., & Korun, N. (1991). Public attitudes toward organ donation. *Transplant International*, 4(4), 243-245.

Bilgel, H., Sadikoglu, G., Goktas, O., & Bilgel, N. (2004). A survey of the public attitudes towards organ donation in a Turkish community and of the changes that have taken place in the last 12 years. *Transplant International*, 17(3), 126-130.

Bresnahan, M., Lee, S. Y., Smith, S. W., Shearman, S., Nebashi, R., Park, C. Y., & Yoo, J. (2007). A theory of planned behavior study of college students' intention to register as organ donors in Japan, Korea, and the United States. *Health communication*, 21(3), 201-211.

Brown, E. R. (2012). African American present perceptions of organ donation: A pilot study. *The ABNF journal: Official journal of the Association of Black Nursing Faculty in Higher Education, Inc*, 23(2), 29-33.

Browne, C., & Desmond, D. M. (2008). Intention to consent to living organ donation: An exploratory study. *Psychology, health & medicine*, 13(5), 605-609.

Bruzzone, P. (2008). Religious aspects of organ transplantation. *Transplantation Proceedings*, 40(4), 1064-1067.

Callender, C. O., Hall, L. E., Yeager, C. L., Barber Jr, J. B., Dunston, G. M., & Pinn-Wiggins, V. W. (1991). Organ donation and blacks: A critical frontier. *New England Journal of Medicine*, 325(6), 442-444.

Cárdenas, V., Thornton, J. D., Wong, K. A., Spigner, C., & Allen, M. D. (2010). Effects of classroom education on knowledge and attitudes regarding organ donation in ethnically diverse urban high schools. *Clinical transplantation*, 24(6), 784-793.

Ceylan, H. H. & Aydın, S. (2012). Organ bağışına sosyal pazarlama yaklaşımı: Üniversite öğrencilerinin organ bağışına ilişkin tutum ve niyetleri üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 169-190.

- Colak, M., Ersoy, K., Haberal, M., Gürdamar, D., & Gerçek, . (2008). A household study to determine attitudes and beliefs related to organ transplantation and donation: A pilot study in Yapracık village, Ankara, Turkey. *Transplantation Proceedings*, 40(1), 29-33.
- Conesa, C., Ríos, A., Ramírez, P., Rodríguez, M. M., Rivas, P., Canteras, M., & Parrilla, P. (2003). Psychosocial profile in favor of organ donation. *Transplantation Proceedings*, 35(4), 1276-1281.
- Conner, M., Warren, R., Close, S., & Sparks, P. (1999). Alcohol consumption and the theory of planned behaviour: An examination of the cognitive mediation of past behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 1675-1703.
- Davis, C., & Randhawa, G. (2006). The influence of religion on organ donation and transplantation among the Black Caribbean and Black African population-A pilot study in the United Kingdom. *Ethnicity and Disease*, 16(1), 281.
- Demir, B. (2012). *Individual Differences in Willingness to Become an Organ Donor: A Data-Mining Approach to Reasoned Action*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ko Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstits.
- Dutra, M. M. D., Bonfim, T. A. S., Pereira, I. S., Figueiredo, I. C., Dutra, A. M. D., & Lopes, A. A. (2004). Knowledge about transplantation and attitudes toward organ donation: a survey among medical students in northeast Brazil. *Transplantation proceedings*, 36(4), 818-820.
- ErdoĖan, O., Ycetin, L., Tuncer, M., KeecioĖlu, N., Grkan, A., Akaydin, M., & Yakupoğlu, G. (2002). Attitudes and knowledge of Turkish physicians about organ donation and transplantation. *Transplantation Proceedings*, 34(6), 2007-2008.
- Essman, C., & Thornton, J. (2006). Assessing medical student knowledge, attitudes, and behaviors regarding organ donation. *Transplantation proceedings*, 38(9), 2745-2750.
- Feeley, T. H. (2007). College students' knowledge, attitudes, and behaviors regarding organ donation: An integrated review of the literature. *Journal of Applied Social Psychology*, 37(2), 243-271.
- Feeley, T. H., & Servoss, T. J. (2005). Examining college students' intentions to become organ donors. *Journal of Health Communication*, 10(3), 237-249.
- Gz, F., & şalk Grelli, ř. (2007). YoĖun bakım hemşirelerinin organ bağışı ile ilgili dşnceleri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(5), 77-88.
- Guadagnoli, E., Christiansen, C. L., DeJong, W., McNamara, P., Beasley, C., Christiansen, E., & Evanisko, M. (1999). The public's willingness to discuss their preference for organ donation with family members. *Clinical transplantation*, 13(4), 342-348.
- Gden, E., etinkaya, F., & Naar, M. (2013). Attitudes and behaviors regarding organ donation: A study on officials of religion in Turkey. *Journal of Religion and Health*, 52(2), 439-449.
- Gngrmř, Z., & Dayapoğlu, N. (2014). Organ bağışı hakkında bireylerin bilgi, tutum ve davranışları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(2), 133-140.
- Horton, P.J., & Horton, R.L. (1991). A model of willingness to become a potential organ donor. *Social Science and Medicine* 33(9): 1037-1051.
- Hübner, G., & Kaiser, F. G. (2006). The moderating role of the attitude-subjective norms conflict on the link between moral norms and intention. *European Psychologist*, 11(2), 99.
- International Registry in Organ Donation and Transplantation. 2017. *Preliminary Numbers 2017*. <http://www.irodat.org/img/database/pdf/IRODaT%20newsletter%20Final%202016.pdf>.
- Julka, D. L., & Marsh, K. L. (2005). An attitude functions approach to increasing organ- donation participation. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(4), 821-849.

- Kaça, G., Amado, S., Kıkıcı, İ., Cilasin, S., Dağ, E., Leylek, İ., & Şahin, Ö. (2009). Organ bağışına yönelik tutumların planlı davranış kuramı çerçevesinde incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(64), 78-91.
- Karimy, M., Niknami, S., Heidarnia, A. R., Hajizadeh, I., & Montazeri, A. (2013). Prevalence and determinants of male adolescents' smoking in Iran: An explanation based on the theory of planned behavior. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 15(3), 187.
- Kececioglu, N., Tuncer, M., Sarikaya, M., Süleymanlar, G., Ersoy, F., Akaydin, M., & Yakupoglu, G. (1999). Detection of targets for organ donation in Turkey. *Transplantation Proceedings*, 31(8), 3373-3374.
- Keçecioglu, N., Tuncer, M., Yücecin, L., Akaydin, M., & Yakupoğlu, G. (2000). Attitudes of religious people in Turkey regarding organ donation and transplantation. *Transplantation Proceedings*, 32(3), 629-630).
- Kılıç, S., Koçak, N., Türker, T., Gürpınar, H., & Gülerik, D. (2010). Kız üniversite öğrencilerinin organ bağışısı konusundaki tutumları ve bu tutumlarına etki eden faktörler. *Gülhane Tıp Dergisi*, 52, 36-40.
- Koçak, A., Aktaş, E. Ö., Şenol, E., Kaya, A., & Bilgin, U. E. (2010). Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin organ nakli ve bağışısı hakkındaki bilgi düzeyi. *Ege Tıp Dergisi*, 49(3), 153-60.
- Lieberman, A. (2014). A Promise Acceptance Model of Organ Donation. *Social Theory and Practice*, 41(1), 131-148.
- Malmberg, M., Overbeek, G., Vermulst, A. A., Monshouwer, K., Vollebergh, W. A., & Engels, R. C. (2012). The theory of planned behavior: Precursors of marijuana use in early adolescence? *Drug and alcohol dependence*, 123(1), 22-28.
- Manning, M., & Bettencourt, B. A. (2011). Depression and medication adherence among breast cancer survivors: bridging the gap with the theory of planned behaviour. *Psychology & Health*, 26(9), 1173-1187.
- Marqués-Lespier, J. M., Ortiz-Vega, N. M., Sánchez, M. C., Soto-Avilés, O. E., & Torres, E. A. (2013). Knowledge of and attitudes toward organ donation: A survey of medical students in puerto rico. *Puerto Rico Health Sciences Journal*, 32(4), 187-193.
- Marshall, H. M., & Feeley, T. H. (2006). A normative approach to shaping college students' attitudes toward organ donation. *Communication Studies*, 57(4), 435-453.
- Merchant, S. J., Yoshida, E. M., Lee, T. K., Richardson, P., Karlsbjerg, K. M., & Cheung, E. (2008). Exploring the psychological effects of deceased organ donation on the families of the organ donors. *Clinical Transplantation*, 22(3), 341-347.
- Morgan, S. E., & Miller, J. K. (2001). Beyond the organ donor card: The effect of knowledge, attitudes, and values on willingness to communicate about organ donation to family members. *Health Communication*, 14(1), 121-134.
- Morgan, S., & Miller, J. (2002). Communicating about gifts of life: The effect of knowledge, attitudes, and altruism on behavior and behavioral intentions regarding organ donation. *Journal of Applied Communication Research*, 30(2), 163-178.
- Newton, J. D., Ewing, M. T., Burney, S., & Hay, M. (2012). Resolving the theory of planned behaviour's 'expectancy-value muddle' using dimensional salience. *Psychology & Health*, 27(5), 588-602.

- Nijkamp, M. D., Hollestelle, M. L., Zeegers, M. P., van den Borne, B., & Reubsaet, A. (2008). To be (come) or not to be (come) an organ donor, that's the question: A meta-analysis of determinant and intervention studies. *Health Psychology Review*, 2(1), 20-40.
- Oliver, M., Woywodt, A., Ahmed, A., & Saif, I. (2010). Organ donation, transplantation and religion. *Nephrology Dialysis Transplantation*, 26(2), 437-444
- Ozer, A., Ekerbicer, H. C., Celik, M., & Nacar, M. (2010). Knowledge, attitudes, and behaviors of officials of religion about organ donation in Kahramanmaraş, an eastern Mediterranean city of Turkey. *Transplantation Proceedings*, 42(9), 3363-3367.
- Özmen, D., Çetinkaya, A. Ç., Sarızeybek, B., & Zeybek, A. (2008). Celal Bayar Üniversitesi Manisa Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin organ bağışına ilişkin bilgi ve görüşleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 28(3), 311-318.
- Parisi, N., & Katz, I. (1986). Attitudes toward posthumous organ donation and commitment to donate. *Health Psychology*, 5(6), 565.
- Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1982). Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 19(3), 276.
- Ríos, A., López-Navas, A. I., Navalón, J. C., Martínez-Alarcón, L., Ayala-García, M. A., Sebastián-Ruiz, M. J., ... & Parrilla, P. (2015). The Latin American population in Spain and organ donation. Attitude toward deceased organ donation and organ donation rates. *Transplant International*, 28(4), 437-447.
- Ríos, A., Ramírez, P., Rodríguez, M. M., Martínez, L., Rodríguez, J. M., Galindo, P. J., & Parrilla, P. (2007). Attitude of hospital personnel faced with living liver donation in a Spanish center with a living donor liver transplant program. *Liver transplantation*, 13(7), 1049-1056.
- Rumsey, S., Hurford, D. P., & Cole, A. K. (2003). Influence of knowledge and religiousness on attitudes toward organ donation. *Transplantation Proceedings*, 35(8) 2845-2850.
- Ryckman, R. M., Borne, B., Thornton, B., & Gold, J. A. (2005). Value priorities and organ donation in young adults. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(11), 2421-2435.
- Sağlık Bakanlığı Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında 2238 sayılı kanun, 29.05.1979.
- Siegel, J. T., Alvaro, E. M., Lac, A., Crano, W. D., & Dominick, A. (2008). Intentions of becoming a living organ donor among Hispanics: A theory-based approach exploring differences between living and nonliving organ donation. *Journal of Health Communication*, 13(1), 80-99.
- Siegel, J. T., Navarro, M. A., Tan, C. N., & Hyde, M. K. (2014). Attitude-behavior consistency, the principle of compatibility, and organ donation: A classic innovation. *Health Psychology*, 33(9), 1084-1091
- Siegel, J. T., Navarro, M. A., & Thomson, A. L. (2015). The impact of overtly listing eligibility requirements on MTurk: An investigation involving organ donation, recruitment scripts, and feelings of elevation. *Social Science & Medicine*, 142, 256-260.
- Siminoff, L. A., Lawrence, R. H., & Arnold, R. M. (2003). Comparison of black and white families' experiences and perceptions regarding organ donation requests. *Critical Care Medicine*, 31(1), 146-151.
- Stroh, G., Rosell, T., Dong, F., & Forster, J. (2015). Early liver transplantation for patients with acute alcoholic hepatitis: public views and the effects on organ donation. *American Journal of Transplantation*, 15(6), 1598-1604.

T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Organ Bağıışı Güncel Verileri, (2014). 04 Ocak 2015, <https://organ.saglik.gov.tr/web/>

Tarhan, M., Dalar, L., Yıldırımöğlu, H., Sayar, A., & Altın, S. (2012). A survey of the opinions of health care personnel working in a teaching hospital on organ donation and transplantation. *Solunum Dergisi*, 14(2), 84–92.

Thornton, J. D., Wong, K. A., Cardenas, V., Curtis, J. R., Spigner, C., & Allen, M. D. (2006). Ethnic and gender differences in willingness among high school students to donate organs. *Journal of Adolescent Health*, 39(2), 266-274.

Trinh, L., Plotnikoff, R. C., Rhodes, R. E., North, S., & Courneya, K. S. (2012). Correlates of physical activity in population-based sample of kidney cancer survivors: An application of the theory of planned behavior. *International Journal of Behavior Nutrition Physical Activity*, 9(1), 96.

Türkiye Organ Nakli Vakfı, (2014). 03 Ocak 2015, <http://www.tonv.org.tr/tr/coklu-sayfa/organ-bagisi/4>

Waterman, A. D., Robbins, M. L., & Peipert, J. D. (2016). Educating prospective kidney transplant recipients and living donors about living donation: practical and theoretical recommendations for increasing living donation rates. *Current transplantation reports*, 3(1), 1-9.

Weber, K., Martin, M. M., & Corrigan, M. (2007). Real donors, real consent: Testing the theory of reasoned action on organ donor consent. *Journal of Applied Social Psychology*, 37(10), 2435-2450.

Weber, K., Martin, M. M., Members of COMM 401 & Corrigan, M. (2006). Creating persuasive messages advocating organ donation. *Communication Quarterly*, 54(1), 67-87.

Wu, A., & Lu, L. S. (2011). Cognitive obstacles against organ donation: The influence of negative attitudes, norms, and traditional beliefs on Chinese people's intention to donate organs after death. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21(1), 87-93.

Yaşar, M., Ođur, R., Uçar, M., Göçgeldi, E., Yaren, H., Tekbaş, Ö. F., & Korkmaz, A. (2008). Bir Sağlık Meslek Yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin organ bağıışı konusundaki tutumları ve tutumlarına etki eden faktörler. *Genel Tıp Dergisi*, 18(1), 33-37.

Yun, D., & Park, H. S. (2010). Culture and the theory of planned behaviour: organ donation intentions in Americans and Koreans. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 4(02), 130-137.